

Јулка Хлапец Ђорђевић
ЦРТИЦЕ ИЗ ПОСЛЕДЊИХ ГОДИНА
ЦАРЕВИНЕ АУСТРИЈЕ (1914–18)

ЕДИЦИЈА
СРБИЈА 1914–1918

Уредник
Зоран Колунџија

Изворно издање
др Јулка Хлапец Ђорђевић
ЦРТИЦЕ ИЗ ПОСЛЕДЊИХ ГОДИНА
ЦАРЕВИНЕ АУСТРИЈЕ (1914–18),
Геца Кон, Београд, 1922.

Copyright © ИК Прометеј, Нови Сад, 2025.

Издавање *Едиције Србија 1914–1918* подржали су

Министарство културе и информисања Републике Србије

Град Нови Сад – Градска управа за културу

[Ставови аутора изнети у књизи, не изражавају ставове
органа који је доделио средства за суфинансирање]

ЈУЛКА ХЛАПЕЦ ЂОРЂЕВИЋ

ЦРТИЦЕ ИЗ
ПОСЛЕДЊИХ ГОДИНА
ЦАРЕВИНЕ АУСТРИЈЕ
(1914–18)

ПРОМЕТЕЈ
НОВИ САД

РАДИО-ТЕЛЕВИЗИЈА СРБИЈЕ
БЕОГРАД

АРХИВ
ВОЈВОДИНЕ

Библиотека Матице српске

45607

Ц Р Т И Ц Е

ИЗ ПОСЛЕДЊИХ ГОДИНА

ЦАРЕВИНЕ АУСТРИЈЕ

(1914—18)

Д-р ЈУЛКА ХЛАПЕЦ ЂОРЂЕВИЋ

Б Е О Г Р А Д

ИЗДАЊЕ КЊИЖАРЕ ГЕЦЕ КОНА — КНЕЗ МИХАЈЛОВА 1.

1922.

*Великом и Славном мужу и Словену
Томи Масарику,
Председнику Чешко-Словачке Републике*

*Са њуно оданост̑и и њош̑овања
Писац*

И. С. Махар:

Надїробни наїїїис Аусїїриїе у Истїориїи

*Живео је живои̃ без смисла,
временом беше заборављен,
їа се уїусїи у борбу и їобеди,
расїавши се.*

Hoch der Krieg! Hoch Kaiser Wilhelm!¹

Беч, почетком септембра год. 1914.

Леп је јесењи дан. Сунце сија опојно и завија Беч у топли, злаћани плашт. Паркови су прашни, куће чађаве, али блистави жар септембарског поподнева прикрио је ружноће и испољава само красоте града, архитектоналну лепоту и љубавну живахност. Његова готска ремек дела изгледају још ваздушнија, ренесанса необично отмена; но ни данашња јужњачка веселост не може да одузме тим грађевинама нешто туђег, удаљеног, док барок – тај типичан стил аустријских метропола Беча, Прага, Салцбурга... У својој сликовитој, пикантној, по мало баналној умиљатости, дивно хармонира са раскоши унаоколо и изражава тако добро допадљиву, уплакано-насмејану, површну душу старе дунавске престонице. И импозантан Ринг са омиљеним Фолксгартеном, монденим Штатпарком, забавним Кејем и старачко тихи, уски сокачићи по унутарњим квартовима и плебејски бучна, грбава предграђа, све трепери обливено сунчаним сјајем.

Тргови и улице пуне су људи, да се једва може проћи. Близу редакција новина, ратног министарства и болница, гужва почиње бити опасном. Како већ од неколико дана не доносе листови извештаје са источног ратишта, а зна се да се бије велика битка у Руској Пољској, похитало је и старо и младо, и отмено и просто напоље, у нади, да ће тамо шта новог, шта радосног чути. Тој жудњи било је тим теже одо-

¹ Живео рат! Живео цар Вилхелм. (прим. прев.)

лети, што су заказани транспорти рањеника са Југа, сензација за љубопитљиву великоварошку публику. Оно мало људи, што је остало дома, гледа на прозоре, широм отворене и искићене ћилимима и цвећем. Са свих кућа лепршају се жуто-црни, црно-бело-црвени и црно-црвено-жути барјаци. Пролазници радосно гледају у вис и стискају китице, намењене очекиваним јунацима. Беч се сав претворио у осмех... Жагор... Сјај... Како пева велики чешки песник:

*Jak jáśá Viden! Když by tyto domy
kysely Grillparzer moh shlédnout nyní,
kéž dnes by ožil Mozart usmevavy
a zrel to nadšeni!*²

Јер Беч не схвата трагику ултиматума и сматра рат за једну врсту „Hertz-а“. Влада је додуше употребила сва дозвољена и недозвољена средства, да „у грађанима узбуди гњев и срџбу према „нападачима“, али је у томе само привидно успела. Гојазни бечки биргери радо читају, додуше бомбастичним фразама напарађене, чланке дневних новина и у рестаурацији при трећој, четвртој чаши „echten Püls“³ или „harben Gumpoldskürch“⁴ прете песницама, да ће они тим „харамијама“, „лоповима“, „убицама“ итд., доле већ показати, ко је „господар“. Одмах по објави те патриотске дужности, међутим, прелазе на њима много забавније локалне теме. Неумесни и гнусни натписи на жељезничким вагонима, слободним зидовима и клупама „Serbien muss sterben“⁵, „Aus Poincaré wird gemecht Hasche“⁶, „Car Nikolaus der Letzte“⁷ и слично, изазивају смеј и родољубиво одушевљење.

² Како кличе Беч! Кад би ове зграде / могао сада да види Грилпарцер, / кад би насмејани Моцартић оживео / и видео то одушевљење! (прим. прев.)

³ Прави Пилснер (прим. прев.)

⁴ Јако гумполдскиршенско пиће (прим. прев.)

⁵ Србија мора да умре. (прим. прев.)

⁶ Поенкаре ће бити самлевен у паприкаш. (прим. прев.)

⁷ Цар Николај Последњи (прим. прев.)

Сокак се дере, јер му је то одвајкада најмилије занимање. Уосталом кога у Бечу и Аустрији занимају изјаве министарства грофа Штирка?! Министар председник гроф Тиса и дична му дружина у Будимпешти, имају за собом бар капиталистичке касте Мађара. Његове цислајтанске колеге никога. Њихова једина заслуга је да не изазивају завист ниједног народа и да су, осим ваљда неколиким великонемачким трубачима „á la“ посланик Волф, свима омрзнути. Па пошто су почевши од више сјајног реторичара него далековидљивог политичара премијера грофа Јулиуса Андрашиа, који је год. 1867. са министром Бајстом расекао Хабсбуршку Монархију својевољно у два дела као бакалин хлеб, сви, од најстаријих до најмлађих државника, не изузев ни у небо дизаног Шмерлинга, надметали су се у тежњи, да по омиљеној девизи „divide et impera“ заваде народ са народом, провинцију с провинцијом, град с градом. Узбудити се не да више ничији патриотизам, ма како заводљиво трубиле сада фанфаре и певале сирене „Viribus unitis“⁸. Те тако и Беч не узрујава се много ради рата, него уживајући у улози модерне Капуе, весело и безбрижно игра даље свој валцер. Нусдорфске пиваре, Пратерске кафане и Гринцингске винарнице пуне су људи најразноврснијих сталежа, менталитета и доба. Поред проседе озбиљне матроне са старинском широком мантилом од црне жанилије, седи у пратњи високородног оца и преузвишеног стрица, елегантни, витки терезијаниста и њима ни мало не смета, што је капут нађорнутог раденика, за столом крај њих, отрцан и они с очитим задовољством гледају како је мршави бледи студенат иза њега њежно обумио своју пријатљицу у танкој белој блузи, једну од они веселих, нежних, грешно лакомислених „Шницлерових слатких девојака“ чије очи горе тако чежњиво за љубављу и животом. И док Саламучишани нуде с понизним осмехом мађарску саламу и свежи ементалски сир, порцију по 15–20 филира, Гочебер

⁸ Уједињеним снагама (прим. прев.)

за кутијицу најлепших бадема и наранџина једва може да испроси 6 филира, а келнере већ боле руке од разношења укусних пића и похованих пилића „à 1 Kr“, дотле квартет Фолксзенгера у патетичној пози пева промуклим гласом „Verkauf's mei G'wand i fahr' in Himmel“⁹ и цела публика га усхићено прати.

У национално-немачким круговима је више озбиљности; ту је и ратоборност дубља, искренија. Ако родољубиво пијанство ових људи допушта рефлексije, оне узму увек смер ка уздаху: „Ah wenn wir nur einen Wilhelm hätten!“¹⁰, што се особито много воли. Да, „tempora mutantur!“ Било је часова, када се Аустрија наслађивала ружичастом самообманом, да има довољне снаге да очува своју национално-политичку индивидуалност, унаточ јаког притиска Немаца с једне и Славена с друге стране. И ако су „homini austriaci“ већ одавно почели полагаано изумирати и живе појединце само још у војсци и чиновништву, Бечлија је још малочас одбацивао приврженост ма којему народу и није хтео бити ништа друго но „Weaner“. Министар председник Кербер и најољубљенији градоначелник Беча Луегер, „лепи Карло“, умели су врло виртуозно подржавати ту сентименталну особину аустријске престонице. Али од како је први – ради своје непустљивости према све безобразнијим потраживањима Мађара – отпуштен, а други умро, сурвао се Беч у пангермански вртлог. Са објавом рата симпатија за Берлин се устројила и попут надохле реке поплавила град. Млитавом и разнеженом Бечу очигледно импонира енергична геста савезника код „Spree immer feste druff“¹¹. Дописне карте са сликама породице Хохенцолер су распродане и из сваког излога зури на пролазнике дрски поглед Виљема, „божјег инструмента“. Германизација изазвала је овде и једну онда непознату болест, националну мегаломанију. Њој уме успе-

⁹ Продај ми гардеробу, идем у рај. (прим. прев.)

¹⁰ Ах, кад бисмо имали једног Вилхелма! (прим. прев.)

¹¹ Говорити отворено (прим. прев.)

шно да конкурише једино дрскост бечких Мађара, на чијим уснама увек лебди презрив осмех „buta Becsi“. У толико мучније расположење бацио је рат овдашње Славене. Чеси, и иначе не баш љубазни и насмејани, више намрштени него обично и свесни да ће светски конфликт изазвати судбоносне промене, врло пажљиво прате ток политичких догађаја. Пољаци, у недоумици на коју ће страну, весело се смеше. Срби већином затворени, интернирани, у најбољем случају конфинирани, сасвим су се повукли у себе и са зебњом у срцу сањају о лепшој будућности.

Поподне лагано пролази, не доносећи очекивану новину. На Стубенрингу, около зграде ратног министарства, чију незграпност ни популарна статуа генерала Радецког, плиткост духа ни лукави натпис „Si vis pacem para bellum“¹² не могу да ублаже, толико је света, да стражари једва одржавају промет. Топлота је несношљива. Врућ и загушљив ваздух тишти нерве чекалаца попут усијаних верига. Унаточ томе, нико не мисли на одлазак. Људи су упрли очи у прозоре министарства и погађају ко може да је овај или онај од пролазећих официра. Каква би то била радост, да се покаже обожавани Хецендорф, поверљиви Данкоч, или импозантни Кевеш, увек насмејани Фридрих... Аустроугарске војсковође већ су популарне, те их иначе учтиви и према титулама необично пажљиви, сваког писарчића с племством – „Herr von“ – одликујуће Бечлије, зову сад фамилијарно по именима. А како им је познато да су они на бојном пољу, поздрављају „faute de mieux“ понизно и с пуно велештовања непознате генерале, који са усиљено озбиљним лицима, стижу у красним великим аутомобилима.

Наједанпут истрчи из министарства солдат са цедуљом и вичући из свег гласа: „Победа! Победа!“, јурне ка стубу таблице ратно-министарских извештаја. Свет ускликне и као махнит баца се на њ. Ратни комунике јављаше да је ге-

¹² Ако желиш мир, спремај се за рат. (прим. прев.)

нерал пл. Аугенберг одржао велику, потпуну победу над Русима код Комарова у Руско-Пољској и да је добијен огroman број заробљеника. На концу не стајаше као последњих дана „Лавов још у нашим рукама“, него успут, као споредна безначајна новина, да је Источна Галиција из стратегијских разлога препуштена непријатељима, пасус, коме нико не поклањаше пажње. Посебно издање новина брзо задовољи радозналост „свих осталих љубопитљиваца“.

На ту повољну вест залелуја се необична радост Бечом. Нестаје умора, заборављен је транспорт рањеника. Све је хипнотизирано извештајем о поразу Руса. И нико не зна од куда и како, али за кратки час чују се већ разни детаљи извојеване победе. Једни фантазују о пропасти стотине и стотине хиљада Руса у источно-галицијским мочварима, други изјављују да су заплењени огромни магацини провијанта, услед чега ће одмах пасти огромне цене намирница, а што је најглавније, сваки зна из апсолутно поверљивог извора, да ће рат врло скоро, на сваки начин пре Божића, бити докoнчан и то са потпуном победом централних сила. Само особито добро информисани тајно се дошаптавају, како је гроф Штирк својим пријатељима приповедао да би рат, у случају неутралитета Енглеске, трајао један, два месеца, али да ће се овако вући ваљда – сачувај Боже – око по године.

Беч је блажен. „Hoch der Krieg! Hoch Kaiser Wilhelm!“, ори се његовим прашним зажареним улицама. Страни људи поздрављају се и довикују љубазно. Уз „Wacht am Rhein“¹³ и „Lieb Deutschland mocht ruhig sein“¹⁴ затварају трговци и калфе радње, нуде трбушасте продавачице на ћошковима воће и цвеће. Беч не помишља да ће га рат, ма како се свршио, уништити као велеград, учинивши га или колонијом антанте или предграђем Берлина. Јер на међи славенског, немачког и мађарског елемента, његова главна драж, задаћа и величина лежи баш у томе спајању Истока са Западом,

¹³ „Стража на Рајни“ (прим. прев.)

¹⁴ „Вољена Немачка може бити мирна“ (прим. прев.)

германске са славенском културом. У склеротичним жилама остареле Виндобоне текла би већ одавна вода, да не долазе сваке године хиљаде младих мужева и жена из Моравске, Буковине, Далмације... Да је својим свежим соком окрепе. Славенско порекло избија из његових најобичнијих „прабечких“ имена Прохаска, Дворжак, Марек, Слобода – последњих има у Бечу зацело око четири-пет хиљада – и многих, осталих Немцима непознатих израза, као Шметен, Агразел и других. А зар нису весело-тужни, раскалашно-меланхолични валцери и полке Ланера, Милекара, Штрауса... Донети звуци са Молдаве и Лаба? Беч заборавља да су у његовом окриљу никле не само величанствене сонате Бетовена, умиљате „*impromptu*“ Шуберта, раскалашне слике Маркарта, поетичне драме Рајмунда... Него да су ту дали темељ славенској уметности Добровски и Миклошић, издавали прве српске новине Давидовић и Фрушић, да је ту кроз пола столећа стварао великан Вук Караџић, трпио и умро несретни Бранко Радичевић, угледала свет прва чешка реалистичарка Божена Њемцова, испевао своје најлепше сонете Махар, да су синови славенске мајке заслужни медицинари Ракитански, Хебра, Шкода... Славни уметници Штурза, Брожик, Похвалски... Беч не помишља... Беч заборавља...

„Hoch der Krieg! Hoch Kaiser Wilhelm!“

Пад тврђаве Пшемисл

Беч, 21. марта год. 1915.

Како се фебруара 1915. из Карпата са великим надама започета офанзива аустријске војске – чија су главна одељења под вођством генерала пл. Бем-Ермоли и пл. Боројевића јуришала правцем Бартфи-Дуклапас, односно Земплински кланац–Балшород – изјаловила, зна се у уском кругу обавештених, да се опсада тврђаве Пшемисл мора предати ако не узнемогне утећи, што је међутим, с озбиром на добро укупане и бројно јаке Русе сасвим искључено, ипак се са тих 44.000 живих лешина праве испади и званични органи троше сву снагу у завараванју државних поданика. Њихова вештина у том погледу је невероватно жива и праћена успехом – Беч се љуља у последњем расположењу и ако му долазе црне мисли и енервира га дуги и неповољни ток рата, вести о проналаску огромних људождерних поморских лађа, тајно наоружање балона, апсолутно отровних плинова итд. што стигну из Берлина и пророкују са сигурношћу коначну победу централних сила, чине увек велики утисак на његову лаковерност и кадре су да га потпуно умире. Официјалне забаве су додуше отказане, тим будније цветају инофицијалне. Дамама досађују већ тамне једноставне тоалете. Болнички аутомобили, уобичајена појава, не изазивају више ничију пажњу и ретко ко уздахне при помисли колико бола и јада лежи згрудвано иза његових спуштених завеса. Изгледа да се племенита начела и великодушна дела, цела бујица човекољубља пробуђена светским ратом, троши у звучним фразама, празним формално-

стима и себичним интересима и да су и господа у кормилу с том душевном диспозицијом Бечлија сасвим задовољни. Обмањивати народе, подржавати њихову површност и неозбиљност, свраћати у часовима ради националне тегобе људску позорност на социјалне противности и обратно... Та традиционална навика бечке владе сада се нарочито марљиво практикује и рађа обичним плодом.

Уосталом, не дају се бунити у својим бурним уживањима ни познаваоци ржаве ратне ситуације, високородни самодржавници Хабсбуршких земаља, свемоћни, од самих надвојвода бојажљиво обилажени церберус царевих дворана, дворски маршал кнез Монтенуово, против своје воље и без потребне способности до најодговорнијих дипломатских места гуран министар царске куће гроф Берхтолд, на своје „енергично“ стилизовање ултиматума Србији горд легални секретар гроф Хојос и остали разноимени књажеви, грофови и барони у чијим рукама лежи још увек упркос парламента и општег права гласа главна државна моћ. – Те министре, генерале, посланике, земаљске шефове, или правилније речено елегантне бонвиване, страсне ловце, сентименталне љубавнике, слабуњаве естетe, мало узрујавају поруке летакa и радиотелеграфиста, који јављају да се у тврђави Пшемисл услед недостатка намирница хране коњи са усољеним иверјем, а људи бифтецима цркнутих коња, да је војничким наредбама исписан најстарији јественик кафе Штиберан, исапљена последња шибица. Познато је катастрофално стање тврђаве из прокријумчарених талијанских новина и многим странцима. Срби су шта више тај важан хисторијски догађај неколико пута прославили. Али шира публика, отупела под утицајима сензационалних ратних новости, не верује много тајно дошаптаваним открићима, особито када су неповољна, и чита с пуно усхићења службене изјаве о сретним испадима опсађене војске. Тим више је изненади и порази вест о предаји тврђаве саопштена око подне двадесет првог марта, изазивајући ефекат експлодоване бомбе. Беч у

политичким питањима најиндолентнији, и најигнорантнији град Европе, стојећ у том погледу и иза Берлина, коме је као целом немачком народу сам бивши немачки канцелар кнез Билор порицао политичку оријентацију, изгуби самоповерење и, сензитиван као све што носи у себи клицу дегенерације, сурва се у најцрњи песимизам.

Кобни извештај нађе преко министарства и главних уредба брзо пут у јавност и ево га већ рано после подне где се распростире муњевитом брзином по граду. На телефонима су навале страховите, да је просто немогуће добити везу. Или се централа не јавља, или човека рђаво споји, конач је увек међусобно грђење. По улицама јуре кола као да је прослава првог маја, у Пратерској алеји аутомобили поготово не узимају у обзир прописану максималну брзину. Трамваји су дупке пуни, људи стоје до на доњим степеницама и чине се на опомене кондуктера глухи. Пешаци лактима гурају своје суграђане на страну само да би они што пре могли к циљу, извести родбину или познанике о страшном стању опсађене војске. Но, ма на какав начин ужасна новост се распростирала, изазвано расположење је свугда исто, малодушност, разочарење, жалост. Мушки бесне, грде и придају предавању тврђаве огромну политичку значајност, док женске јадикују, уздишу и шапућу, гушене сузама: „Armes Pšemyšl“. Када се утиша разочарење, сталожу први вал туге, настане резонување. Са свих страна чују се усклици: „Тешка артиљерија требала се још у доба мира ојачати.“ Не, рђави путеви су криви за несрећу, услед дубоког блата довоз провијанта за резерву једва до 1. јануара био је немогућ. Да се тврђава одмах издашно снабдела храном, што се могло лако учинити пошто су околни сељаци нудили команди своје жито, сви недостатци остали би безначајни, тврди трећи. То очигледно увери другове и угуши даљу критику. Многи су мишљења, да се међу Карпатима и реком Саном имао зидати велики тунел. Број спасоносних предлога и савета је уопште огроман. О ничему другоме се данас и не говори и све дебате теку бурно

и прекидане су проклињањима и псовкама. Када један особито срчан грађанин оптужи владу „Шлампераја“ и груне с гњевним гласом да се тако шта само може у Аустрији догодити, сви присутни се с њиме споразумно сагласе.

Пад тврђаве Пшемисл дубоко узбурка и унаточ рата врло живи и угодно развијени друштвени живот Беча. Освојење Буковине „великог дела“ Галиције руском војском, особито њихов упад у Мармарош-Сигет, у североисточном делу Угарске, изазвао је додуше у свима, нарочито у могућнијим круговима града, страх; приповедало се дапаче да некоје породице намеравају преселити се у Салцбург, али кад се прочуло да су Руси „врло добри људи“ да „раздају брашна, меса и кавијара“ ти гласови умукнуше, ако су икада имали реалну подлогу. Чашћења и позивања дођу опет у свој уобичајни ток. Тако и данас ретко да која Бечкиња од бонтона не иде или нема свој „жур“; али каква разлика у расположењу посетилаца двадесетого и двадесет првог марта! Овај пут био господин била госпођа, нико не мисли на деликатне Циканове сендвиче, Герстнерово пециво, поготово сврха посете није као обично дознати разне пикантне скандале „hilg life-a“ или у изврсноме игрању брича извући својим пријатљима новце. Сви су, ако не дубоко оно искрено, растужени и теже за утехом једномишљеника. Чак и на разним узорито патриотским поселима, где племкиње, фабрикантке и супруге високих уредника и официра, под протекцијом једне надвојвоткиње, раде бројанице и свете слике, плету нарукнице, праве цигарете и завијају чоколаду, укратко готове дарове намењене војсци на фронту, осим црквених предмета, често већ у подручју Беча, стоји од душевне узбуђености посао. Позоришни билети остављају се неупотребљени и свако ко држи до гласа доброг родољуба, одлаже прославе. Многи трговци затварају пре времена своје радње и иду по ближе вести једном познатом високом достојанственику.

Раздраженост публике достиже врхунац када се појаве разносачи посебних новинарских издања „extra ausgabe“;